

KUTADGU BİLİG'DE GEÇEN “*Bayat atı birlä*” KELİME ÖBEĞİ HAKKINDA

Dr. Kasımcan SADIKOV*

ÖZET

“Kutadgu Bilig’de Geçen “*Bayat Atı Birlä*” Kelime Öbeği Hakkında” adlı bu makale, esas itibarıyla Kutadgu Bilig’de ve İslamî devir Türk eserlerinin büyük bir kısmında yer alan “esere Bismillah / bayat atı birle” kelime grubuyla başlama geleneği” hakkındaki bilgileri içermektedir.

Yusuf Hashacib’in “Kutadgu Bilig” adlı eserinde kalıp hâlinde bir kaç yerde kullanılmış olan bir beyt dikkat çekmektedir.

1. Eserin Uygur harfleriyle yazılmış olan Herat nüshasında Allaha hamd bölümü ve *Yeti yulduz on iki ökäk buruj ayur* kısmı şöyle başlar:

Bayat atı birlä sözüg başladım,

Törütkän /Törätkän , igidgän, keçürgän idim.

Anlamı: Tanrı'nın adıyla söze başladım, yaradan, besleyen, affeden yüce Tanrıdır (QBH.10.20; 15.26).

Bunun gibi, eserde mesnevi kahramanlarının yazışmaları da yer almaktadır. Bu mektuplar şöyle başlar:

Bayat atı birlä sözüg / sözin başladı,

Törätkän, igidgän, keçürgän idi -

Tanrı'nın adıyla söze başladı, yaradan, besleyen, affeden yüce Tanrıdır (QBH.55.20; 106.20; 111.30).

Eserin Arap harfleriyle yazılmış olan Namangan nüshasında ise yedi yıldız ve on iki burc hakkındaki bölüm Herat nüshasındaki gibidir:

Bayat atı birlä sözüg başladım,

*Taşkent Devlet Şarkşinaslık Enstitüsü Öğretim Üyesi.

Törütkün, igidgän, keçürgän idim (QBN.11b.10).

Mektuplar ise şöyle başlar:

Bayat atı birlä sözüg başladı,

Törütkün, igidgän, keçürgän tedi -

Tanrı'nın adıyla söze başladı, yaradan, besleyen, affeden yüce Tanrı'dır, dedi (QBN.118b.2; 136a.13; 142a.2).

Eserin Arap harfleriyle yazılmış olan Kahire nüshasında Allah'a hamd bölümü ise

Bayat atı birlä sözüg başladım,

Törütkün, igidgän, keçürgän idim -

şeklinde başlar (QBQ.12.8).

Mektuplar ise:

Bayat atı birlä sözüg başladı,

Törütkün, igidgän, keçürgän tedi -

beyitiyle başlamıştır (QBQ.184.10; 218.1; 229.4).

Bu nüshada özellikle, yukarıda belirtilen mısralarla başlayan mektubun ikinci beytinde *Bayat atı* nin dile getirilmesinin önemi belirtilir, üçüncü beytte ise Hamd-u Sena'ya geçilir:

Bayat atı birlä sözüg başladı,

Törütkün, igidgän, keçürgän tedi.

Ayur-men bitidim bayatım atı,

Bu at-ol qamuğ türlüg igkä oti.

Öküş ögdi artuq telim miñ sana

Qılır-men bayatqa, añar yoq fana -

Tanrı'nın adıyla söze başladı, yaradan, besleyen, affeden yüce Tanrı'dır, dedi.

Söylüyorum: Allahımın adını yazdım, bu ad her türlü derde ilaçtır.

Aylarca yıllarca Allah'a sınırsız hamdlar, hadden ziyade senalar söylerim, O'na fanilik yoktur (QBQ.184.10-12).

İkinci ve üçüncü mektuplara ise yukarıda kaydedilen beytle başlanır ve sıradaki beytle hamd-u senaya geçilir:

Öküş ögdi birlä sana bu tilin

Qılır-men bayatqa ayın ma yılın -

Aylarca yıllarca Allah'a sınırsız hamd ve senalar söylerim (QBQ.218.2).

Veya:

Ayur: Miñ sana- ol uğan teñrikä,

Azal hükmi tegrür köni, egrikä -

Dedi: Kadir, kendi ezeli hükmünü doğruya ve eğriye ileten Yüce Tanrı'ya sınırsız hamdlar olsun (QBQ.229.5).

2. Şimdi yukarıda kaydedilen beytleri inceleyelim:

Bayat atı birlä sözüg başladım,

Törütkün /Törätkün, igidgän, keçürgän idim -

beyti manaya göre ikiye ayrılabilir: Metne (söz) Tanrı'nın adı anılarak başlanmakta (*Bayat atı birlä sözüg başladım*) ve Tanrı (*idi*)'nın yarıdan, türeten (*törütkün / törätkün*), besleyen (*igidgän*), acıyan ve affeden (*keçürgän*) olduğu belirtilmektedir.

İlk cümlede geçen *Bayat* kelimesi İslam'a göre Hak Taala, yani Allah'tır. *At* kelimesi Allah'ın adı (*bayat atı*)na göndermede bulunmaktadır. Allah'a verilen sıfatlara da *at* denmiştir. Örneğin, aşağıdaki beytte Allah'ın sıfatları şöyle yer almaktadır:

Ey erklig uğan meñü muñsuz bayat,

Yaramas seniñdin adınça bu at -

Ey erkli, kadir, ebedi, kaygısız Tanrı, Senden başkasına bu ad (yani sıfat) yakışmaz (QBN.7b.6).

Bayat atı birlä kelime öbeği "Allah'ın ismini yad ederek / Allah'ın adıyla" anlamına gelir. Bunun gibi, aynı kelime öbeğinden Arapça bismillah (*Bi-smi-l-lâhi-r-rahmâni-r-rahim*) da anlaşılır; *Bayat atı birlä sözüg başladım* derken "Allah'ın adıyla söze başladım" veya "Bismillah'la söze başladım" anlamı ortaya çıkar.

Cümledeki *Bayat atı* aynı şekilde Arapça bismillah'taki *bismi-l-lâh*'ın ta kendisidir. Sonraki satırdaki *Törütkün, igidgän, keçürgän idim* kelime grubu ise Arapça bismillah'taki *rahmâni-r-rahim* sıfatının açıklaması durumundadır.

Yaptığımız yoruma dayanarak, yukarıdaki beyti bismillah'ın Türkçe varyantı, yani Türkçeleştirilmiş şekli olarak değerlendirebiliriz. Bu ifadenin metnin başında yer alması ve sonra hamd-u senaya geçilmesi de bu fikrimizi doğrulamaktadır.

Söz konusu beytteki *bayat atı birlä, törütkün, igidgän, keçürgän* kelime ve kelime grupları Arapça bismillah'a uymaktadır. Oysa diğer parçalardaki paralel ifadeler duruma göre değişebilmektedir: Örneğin, eserin baş kısmında metin Yusuf

Hashacib'in ağızıyla verildiğinden cümlelerin yüklemi *başladım*; mektupların başındaki ifadeler ise kahramanların dilinden söylendiğinden cümlelerin yüklemi *başladı, tedi* şeklindedir.

Bu konuda başka bir noktaya dikkatinizi çekmek istiyorum. Mesela, Firdevsî'nin Farsça Şehnâme'si şu beytlerle başlar:

Be na:m-e xoda:vand-e ja:n-o xerad,

K-az-in bartar andiše bar nagzarad.

Xoda:vand-e na:m-o xoda:vand-e ra:'y,

Xoda:vand-e ruzi deh-o rahnama:y...

Can ve akıl sahibi adına,

Bundan daha yükseğe geçemez fikir.

Ar ve nam sahibi, hem tefekkür sahibi,

Rızık veren ve yol gösteren Tanrı'm (§.1-2).

Şehnâme de Allah'ın adını belirtmekle başlamaktadır. Şehnâme'nin başındaki *be na:m-e xoda:vand* Kutadgu Bilig'deki *bayat atı birlä* kelime öbeğiyle örtüşmektedir. Aradaki fark Yusuf Hashacib'in Kutadgu Bilig'de bismillah'ı bir bütün halde vermiş olmasıdır. Sonra hamd-u senaya geçilir.

Kutadgu Bilig'de geçen *Bayat atı birlä* kelime öbeği daha sonraki dönemlerde *Haq atı birlä / Haq yâdı birlä* şeklinde de kullanılmıştır. Örneğin, Ali-Şir Nevayî'nin Siracü'l-Müslimin eseri şöyle başlar:

Çu yondum hâma-yi muşkin şamâma,

Qılay Haq yâdı birlä zebnâma (SM.9).

Yine Babur'un Mübeyyin adlı eseri şu beytlerle başlamıştır:

Haqqa hamd-u sanâ adâ qıldım,

Haq atı birlä ibtidâ qıldım (M.6).

Mübeyyin'in *Haq atı birlä ibtidâ qıldım* cümlesi Kutadgu Bilig'deki *Bayat atı birlä sözüğ başladım* cümlesinin ta kendisidir.

"Bismillah" Türk Edebiyatı tarihinde ilk kez Kutadgu Bilig'de yer alır. Bu da ünlü şair Yusuf Hashacib'e özgü bir durumdur. Fars Edebiyatında ise bunu ilk kez eserinde kullanan Firdevsî olmuştur.

Şehnâme'de bismillah'ın Farsça, Kutadgu Bilig'de ise Türkçe olarak kullanılmış olması her iki sanatkarın da bir birinden etkilendiğini ve Orta Asya edebiyatlarında meydana gelen geleneklerin müşterek olduğunu göstermektedir.

Çağatay Türkçesi'ni esas alan Türk Edebiyatı'nda, özellikle, Ali-Şir Nevayî ve Babur'un eserlerinde bismillah'ın Türkçeleştirildiği görülmür. Bunu Karahanlılar dönemi Türk Edebiyatı'nın ve standart konuşma dilinin etkisi olarak değerlendirmek gerekir.

Kutadgu Bilig'in Herat nüshasının sonuç kısmında belirtildiğine göre Herat nüshasını 1439'da Hasan Kara Sayıl Şams Bahşı Herat'ta aktarmıştır. Bu nüshanın Namangan veya Kahire nüshalarından aktarılmamış olması son derece önemlidir. Demek ki, eserin bizim için bilinmeyen diğer bir nüshası da Hattat'ın elindeydi. Ancak o nüshanın hangi döneme ait olduğu bilinmemektedir. Fakat onun diğer nüshalardan daha eski olduğu bellidir. İşte ona dayanılarak yazılmış olan Herat nüshasının metin özellikleri bunu kanıtlamaktadır.

Herat nüshasının Timurfler sülalesinin büyük kültür ve edebiyat merkezlerinden sayılan Herat'ta Uygur harflerile yazılmış olması o dönemde Karahanlı edebiyatına olan ilginin büyük olduğunu göstermektedir. Tabii ki, Kutadgu Bilig o zaman Herat edebî çevresinde de malum ve meşhurdu. Bu da çevre sakinlerinin ellerinde eserin bize ulaşamamış nüshalarının olabileceğini düşündürmektedir.

Herat nüshası için temel alınan nüsha da Arap harfleriyle değil Uygur harfleri ile yazılmış olabilir. Ayrıca hattatın Karahanlılar dönemi yazı geleneklerini sürdürmek amacıyla bu eseri seçmiş olabileceği de muhtemeldir.

Ali-Şir Nevayî ve Zahiriddin Babur'un eserlerinde bismillah'ın Türkçeleştirilmiş şeklinin kullanılmış olması devrinde Yusuf Hashacib tarafından başlatılan geleneğin devam ettirildiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

M - Zahiriddin Muhammad Babur, Mübeyyin, Hazırlayanlar: S. Hasan, H. Hasan. Taşkent, 2000.

SM - Ali-Şir Nevayî, Siractı-l-Müslimiyn, Hazırlayanlar: B. Hasan, A. Rustam. Taşkent, 1993.

Ş - Firdevsî, Şeh-name, Tom 1. Nauçno-kritičeskiy tekst, raznoçteniya, primeçaniya i prilojeniya M.-N. Osmanova. Moskova, 1991.

QB(N,H,Q): *N* - Namangan (Fergana) nüshası: Özbekistan Bilimler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü, No. 1809; *H* - Herat nüshası: V. Radlov, Kudatku-Bilik. Faksimile uygurskoy rukopisi. Sankt-Peterburg, 1890; *Q* - Kahire nüshası: Yusuf Hashacib, Kutadgu Bilig, Ankara, 1993.

ABSTRACT

Titled "About the Phrase of Words 'Bayat atı birle' Which is Mentioned in Kutadgu Bilig" this article includes some data about the information of beginning with "bismillah / bayat atı birle" which taken place in Kutadgu Bilig and other a lot of works of Turkish Islamic period.